

S. NARBUTAS, Z. ZINKEVIČIUS

LIETUVIŠKOS GLOSOS 1501 m. MIŠIOLE

1986 m. rengiant parodą, skirtą XV–XVIII a. Europos spaudos istorijai, vienas iš šio straipsnio autorių – Sigitas Narbutas – Knygų rūmuose rado mišiolą su gausiomis lietuviškomis marginalijomis ir apie tai paskelbė spaudoje¹. Knygos senumu, kai kuriomis lietuviškų įrašų ypatybėmis ir proveniencijomis mišiolas priminė seniausius lietuviškus poterius 1503 m. išspausdintame veikale „Tractatus sacerdotalis“². Kitomis kalbomis gausūs įrašai ranka, komentuojantys ar papildantys mišiolo tekstą, nurodantys knygos savininkus, ir bažnyčios pagrindinės liturginės knygos – mišiolo – istorija leido daryti tam tikrų išvadų apie lietuviškų įrašų amžių ir aplinką. Jos šiek tiek papildė žinias apie lietuvių raštijos pradžią, todėl pasirodė vertos išsamesnio aptarimo bei publikacijos.

Kalbamasis mišiolas išleistas 1501 m. Liono mieste Jokūbo Sakono (Jacques Sacon, Zachoni, Jacobus Sachon) oficineje. Knygos bibliografinis aprašas toks:

Missale ad vsu[m] romane ecclesie peroptime ordinatum ac diligenti cura castigatum cum pluribus aliis missis valde necessariis que nun(que) in eodem vsu fuerunt impresse. – Lugduni: impressum per Jacobum sachon pedemontanum de romano yporegiensis diocesis, anno incarnationis domini millesimo q(ui)ngentesimo pri(m)o, die XXIII me(n)sis dece(m)bris [= 1501 XII 23]. – 8° = 17 × 12 [rinkinys 12,5 × × 8,5] cm; [8], CXCIX lap.: gaidos, inicialai, spaustuvininko signetas ir vinjetės ([8], a – z⁸, τ⁸, θ⁷). – Leidimo duomenys nurodyti kolofone, lap. CXCXV verso. – Egzempliorius defektuotas: trūksta lapų I, LXXIII–LXXIX, LXXXIII–LXXXVII.

Vilniaus bibliotekose kitų to paties spaudinio egzempliorių nerasta.

Mišiolas pagal leidimo metus priklauso paleotipams (knygoms, išspausdintoms 1501–1550 m.) ir yra žinomas pasaulio bibliografams³. Apie jo spaustuvininką Jo-

¹ Narbutas S. Senųjų knygų pėdsakais // Literatūra ir menas. 1986 rugsėjo 20. P. 6.

² Žr.: Mausevičiūtė V. Seniausi lietuviški rankraščiai // Švyturys. 1962. Nr. 12. P. 25; Lebedys J., Palionis J. Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. 1964. T. 3. P. 109–133 (= Lebedys J. Lituaniškos baruose. V., 1972. T. 1. P. 21–54).

³ Vienas jo egzempliorius yra Kembridžo bibliotekose, žr.: Adams H. M. Catalogue of Books Printed on the Continent of Europe, 1501–1600 in Cambridge Libraries. Vol. 1. Cambridge, 1967. P. 654.

kūbą Sakoną žinoma nedaug. Manoma, kad į Lioną jis atvyko iš Pjemonto (apie tai liudytų ir jo kilmėvardis, įrašytas kolofone: pedemontanus, t. y. pjemontiškis). Knygas Liono mieste Sakonas spausdino 1498–1527 m.⁴ Daugiausia tai buvo antikos autorių (Cicerono, Vergilijaus, Ovidijaus) kūriniai, teisės sąvadai ir traktatai (digestai ir įvairių autorių komentarai jiems), Biblija ir bažnyčios liturginės knygos (brevijoriai, mišiolai). Knygų rūmų bibliotekoje saugomas 1501 m. mišiolas – viena iš ankstyviausių šio tipografo išspausdintų liturginių knygų.

Anksti į Lietuvą patekusiems ir Vilniaus bibliotekose išlikusiems paleotipams būdingi gausūs įrašai⁵. Ypač daug jų knygoje, išspausdintoje Europoje pirmajame XVI a. dešimtmetyje. Įdomu, kad jų esama ne tik religiniuose spaudiniuose (Biblijoje, bažnyčios tėvų raštuose, teologijos traktatuose, liturginėse knygoje), bet ir pasaulietiniuose veikaluose: pasaulio istorijose, geografijos žinyuose, teisės traktatuose ir pan.

1501 m. mišiolas – ne išimtis. Jame esama trejų įrašų:

1. Bažnytinių apeigų metu sakomų pamokslų, maldų ir kitokie tekstai, įrašyti tuščiuose lapuose prieš mišiolą ir po jo. Visi tie tekstai, išskyrus priešpaskutinį „Modus recipiendi ad Archiconfraternitatem S(acratissi)mi Rosarii B. M. V.“, užrašyti lotyniškai, o priešpaskutinis – dar ir lenkų kalba. Mišiolo pradžioje esantys lapai su maldomis smarkiai apiplyšę, todėl sunkiau apibūdinti juose esančių tekstų turinį. Mišiolo pabaigoje įrašyti šie dalykai: „Benedictio thuris et mire: et thimiamatis“, „Benedictio agni Paschalis“, „Benedictio Panis“, „Benedictio Novor(um) fructuu(m)“, „Benedictio ad quodcumq(ue) Comestibile“, „Benedictio Candelarum“, „Benedictio Lai“, „Benedictio domus nove“, „Modus recipiendi ad Archiconfraternitatem S(acratissi)mi Rosarii B. M. V.“ ir „Pro uno Sacerdote oratio“. Visi įrašyti ne viena ranka ir, atrodo, ne vienu metu. Seniausiais įrašais dėl gausių santrumpų ir paties rašto, primenančio tą, kuriuo užrašyti lietuviški žodžiai, laikytini visi laiminimai ir galbūt knygos pradžioje esančios maldos. Priešpaskutinis tekstas (jo pavadinimo lietuviškas vertimas: „Priėmimo į Palaimintos mergelės Marijos švenčiausio rožančiaus arkibroliją būdas“) užrašytas be santrumpų ir, kaip buvo nurodyta, dviem kalbomis (pradžia – lotyniška, pabaiga – lenkiška), pagal rašyseną galėtų būti datuojamas XVIII a. Į pastarąjį panašus ir paskutinės maldos „Pro uno Sacerdote“ tekstas.

2. Lietuviški ir lenkiški įrašai. Tai atskirų mišiolo vietų (frazių, žodžių) vertimas į lietuvių ir lenkų kalbas. Dažniausiai versti pavieniai žodžiai, rečiau – frazės. Abiem kalbom rašyta ta pačia ranka.

⁴ Meyer-Bern W. J. Die französischen Drucker- und Verlegerzeichen des XV. Jahrhunderts. München, 1926. S. 56; Adams H. M. Catalogue of Books... Vol. 2. P. 669–670.

⁵ Į šią senųjų Vilniaus knygų ypatybę dėmesį atkreipė ir straipsnių apie seniausius lietuviškus poterius autoriai, žr.: Lebedys J., Palionis J. Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas. P. 116.

3. Lotyniškos proveniencijos antraštiniame lape. Jų – dvi. Viena, matyt, ankstesnė – įrašyta tuoj po knygos pavadinimu ir užtepta juodu rašalu. Antroji įrašyta po užteptąja ir užima lapo dalį iki apačios. Jos rašalas išblukęs, ypač apačioje, tačiau tekstas palyginti įskaitomas.

Abi proveniencijos suteikia papildomų žinių apie aplinką, kuri gali būti susijusi su knygoje esančiais lietuviškais įrašais.

Nors ir užtepta, pirmoji proveniencija palyginti nesunkiai įskaitoma: „Ex Libris Al(e)xand(ri) Suirensis...“⁶. Įrašė minima Svyrių kunigaikščių giminė yra jau patekusi į mūsų kultūros istorikų akiratį. Aptardami lietuviškų rankraštnių tekstų atsiradimo aplinkybes, vieną tos giminės atstovą – Vilniaus kapitulos kanauninką Andrių – paminėjo J. Lebedys ir J. Palionis⁷. Tą patį žmogų viename straipsnyje taip pat mini M. Ročka⁸. Nustatyti proveniencijoje pasirašiusio žmogaus asmenybę duomenų nepakanka. Mat iš laikotarpio po 1501 m. žinomi du Svyrių kunigaikščiai Aleksandrai: vienas 1503–1511 m., o kitas – 1527–1562 m. dokumentuose⁹. Pirmasis iš jų yra minėto Vilniaus kanauninko Andriaus brolis, o antrasis – to paties kanauninko sūnėnas. XVII a. minimas dar vienas Aleksandras, kuriam 1628 m. bernardinų kapitula Varšuvoje pavedė valdyti vieną iš keturių Lenkijos bernardinų provincijų¹⁰.

Svyrių kunigaikščiai – viena iš seniausių Lietuvos didikų giminių¹¹. Senovėje jai priklausė Svyriai (miestelis dab. Baltarusijos TSR, Minsko srityje, Medilo rajone) su plačiomis apylinkėmis. XV a. Svyrių kunigaikščiai jau gyveno Vilniuje. Tuo metu tai buvo viena iš turtingesnių Lietuvos didikų giminių. Apie tai netiesiogiai liudija dosnios Svyrių kunigaikščių dovanos Vilniaus pranciškonams. Antai 1443 m. liepos 13 d. Svyrių kunigaikštis Jonas su šeima pasirašė raštą, kuriuo Vilniaus pranciškonų vienuolynui paskyrė kasmetinę grūdų dešimtinę iš Medilų kaimo¹². 1449 m. rugsėjo 28 d. dešimtinę iš to paties kaimo pranciškonams užrašė ku-

⁶ Proveniencijos pabaiga neaiški.

⁷ Lebedys J., Palionis J. Seniausias lietuviškas rankraštninis tekstas. P. 110.

⁸ Ročka M. Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a. – XVI a. pradžia) // Literatūra. 1966. T. 9. P. 77.

⁹ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa, 1895. S. 507.

¹⁰ Encyklopedia Kościelna. T. 2. Warszawa, 1873. S. 215; Kantak K. Bernardyni polscy. T. 2. 1573–1795–1932. Lwów, 1933. S. 77, 85–86, 109, 117, 133–134.

¹¹ Niesiecki K. Herbarz Polski. Lipsk, 1841. T. 8. S. 579; Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewkiem w XV i XVI wieku. Warszawa, 1887. S. 339; Kojalowicz W. W. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium, czyli o klejnotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincyach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają. Kraków, 1897. S. 154; Kolanowski L. Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów, 1377–1499. Warszawa, 1930. S. 4.

¹² Raštas atpasakotas pagal: Jasas R. Pergamentų katalogas. V., 1980. P. 36.

nigaikščio Jono našlė Darata ir sūnus Tolimantas¹³. 1472 m. liepos 5 d. Svyrių kunigaikštis Mykolas Daniušavičius (Daniušo sūnus) Vilniaus pranciškonų vienuolynui užrašė duoklę iš Kostenevičių kaimo¹⁴. XVI a. Svyrių kunigaikščiai dar priklausė prie turtingesnių Lietuvos didikų giminių, tačiau vėliau jie nusigyveno.

Iš šios giminės kilo keletas žymių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės veikėjų. Iškiliausios figūros – dvi. Pirmoji – jau minėtas Vilniaus kanauninkas Andrius (mirė apie 1508 m.). Žinių apie jį išliko nedaug. 1476 m. pradėjo mokytis Krokuvos universitete, 1478 m. tapo bakalauru, o 1488 m. – magistru¹⁵. Šis žmogus pažino ir globojo kai kuriuos XV a. pabaigos – XVI a. pradžios politikos ir kultūros veikėjus, kurie, reformacijai prasidėjus, tapo bene aktyviausi Liuterio šalininkai Lietuvoje¹⁶. Antrasis – Vilniaus kanauninko Andriaus brolio Mykolo anūkas Jonas (arba Jonušas), Boleslovo sūnus. Tai vienas iš įtakingiausių XVI a. vidurio ir antrosios pusės Vilniaus žmonių. 1569–1593 m. jis buvo karaliaus maršalka, 1576 m. – Biržinėnų tijūnas, 1577–1593 m. – Maišiagalos seniūnas, 1588–1593 m. – Vilniaus vietininkas. Mirė 1597 m.¹⁷ Prasidėjus reformacijai, Svyrių kunigaikštis Jonas tapo vienu iš jos rėmėjų. Jo pavardę randame 1577 m. vasario 15 d. ir kovo 20 d. Mikalojaus Radvilos Rudojo raštuose dėl namo pardavimo evangelikų bendruomenei, jo pavardė įrašyta greta įtakingiausių reformatų, būtent Trakų kašteliono ir LDK pakanclerio E. Valavičiaus, Polocko vaivados M. Dorohostaiskio, Palenkės kašteliono ir LDK raštininko M. Savickio, kunigaikščio Aleksandro Pronskio ir kitų¹⁸. Gali būti, kad visus šiuose raštuose paminėtus žmones siejo ne tiktai namo pirkimas, bet ir bendra politinė-kultūrinė veikla. Prie tokios minties vestų šalia Svyrių kunigaikščio Jono įrašyta Aleksandro Pronskio pavardė. Pastarojo sūnui Oktavianui Aleksandru dedikuotas Mykolo Lietuvos traktatas „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“¹⁹. Traktato parengėjas J. J. Graseris pratarmėje mini, kad kunigaikščio Oktaviano Augusto Pronskio tėvas buvęs didelis menų mėgėjas, litera-

¹³ Ten pat. P. 37.

¹⁴ Ten pat. P. 43.

¹⁵ Ochmański J. Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: Ustroj i uposażenie. Poznań, 1972. S. 37.

¹⁶ Apie tai plačiau žr. Ročka M. Lietuvių studentai Krokuvėje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a. – XVI a. pradžia). P. 77–78.

¹⁷ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1386–1795. Kraków. 1885. S. 176; Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewkiem w XV i XVI wieku. S. 341.

¹⁸ Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов. Вильна, 1893. Т. 20. С. 31; Zbiór pomników reformacji kościoła polskiego i litewskiego. Ser. 1, z. 1. Zabytki z wieku XVI-go. W., 1911. S. 42.

¹⁹ Michalonis Lituanii. De moribus Tartarorum, Litanorum et Moschorum fragmina X, multiplici historia referta... Basileae, 1615.

tūros mecenatas²⁰. Taigi į mūsų akiratį patenka taip pat ir Mykolas Lietuvis (Venc-lavas Mikalojaitis iš Maišiagalos, apie 1490–apie 1560), vienas iš svarbiausių bei mįslingiausių XVI a. lotyniškos raštijos LDK kūrėjų. Beje, su Maišiagala susijęs ir Svyrių kunigaikštis Jonas: 1577–1593 m. jis buvo Maišiagalos seniūnas.

Antroji proveniencija tokia: „Hoc Mifsale antiqui fili donatum est a me...“²¹ specificato. Admodum R(evere)ndo Patri Georgio Wancewicz Ordinis Minor(um) Sancti Francisci Regularis Obseruanti(ae). In cuius fidem Martinus Casimirus Chmielenfski Paroghus wysłomensis“²². Lietuviškas vertimas: „Šis senoviškos iš-vaizdos mišiolas mano padovanotas ... didžiai gerbiamam tėvui Jurgiui Vancevi-čiui iš šv. Pranciškaus vienuolių observantų ordino. Tai tvirtindamas pasira-šau“²³ – klebonas Kazimieras Martynas Chmelenskis...“. Minimas šv. Pranciš-kaus vienuolių observantų ordinas Lenkijoje ir Lietuvoje buvo vadinamas ir kitu – bernardinų – vardu. Nuo vienuolių konventualų (vadintų pranciškonais) jis skyrėsi regulos griežtumu ir didesniu nepakantumu kitatikiams bei eretikams. Apie abiejų vienuolių veiklą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje šiek tiek žinių pateikia pranciškonų istorikas K. Kantakas²⁴, tačiau kokių nors duomenų apie provenienciniame įrašė minimus asmenis nepavyko rasti.

Antroji proveniencija šią knygą aiškiai susieja su pranciškonais. Kaip žinoma, su pranciškonais susijęs ir konvoliutas, kuriame įrištas „Traktatus sacerdotalis“ su įrašytu seniausiu lietuviškų poterių tekstu²⁵. Ši aplinkybė verčia manyti, kad prieš jėzuitų atvykimą būta tarp pranciškonų tam tikros lietuviškai rašymo tradicijos.

Šiokių tokių duomenų apie galimą lietuviškų įrašų atsiradimo šioje liturginėje knygoje laiką suteikia mišiolų istorija. XVI a. bažnyčia išgyveno gilią krizę. Prasidė-jusi reformacija gerokai pakenkė jos autoritetui, todėl jau nuo 1518 m. buvo daro-ma žygių sušaukti visuotinį katalikų bažnyčios susirinkimą. Dėl įvairių trukdymų toks susirinkimas teprasadėjo 1545 m. Tridente ir buvo skirtas reformacijos padari-niams įveikti. Jis vyko sesijomis, kuriose buvo aptariami svarbesnieji bažnyčios reorganizavimo klausimai. Paskutinės – dvidešimt penktosios – sesijos metu (1563 m. gruodžio 4 d.) buvo išrinkti pareigūnai, kurie privalėjo peržiūrėti liturgines knygas, t. y. katekizmą, brevijorių, mišiolą, ir pateikti popiežiaus tvirtinimui sureda-guotus jų tekstus²⁶. Mat liturginėse knygose būta nevienodumų, atsiradusių dėl

²⁰ Apie tai plačiau žr. Ročka M. Mykolas Lietuvis. V., 1988. P. 20.

²¹ Sunkiai įskaitoma vieta.

²² Dėl neaiškaus užrašymo žodis gali būti skaitomas ir kitaip. Vietovardis neidentifikuotas.

²³ Už pastabą dėl šios vietos supratimo autoriai dėkoja V. Aliuliui.

²⁴ Kantak K. Bernardyni polscy. T. 1. 1453–1572; T. 2. 1573–1795–1932. Lwów, 1933; Franciszkanie polscy. T. 1. 1237–1517. Kraków, 1937; T. 2. 1517–1795. Kraków, 1938.

²⁵ Lebedys J., Palionis J. Min. veik. P. 119 (=31–32).

²⁶ Sacrosancti et oecumenic Concilii Tridentini, Paulo III, Julio III et Pio IV Pontif. Maximis celebrati, canones et decreta. Antverpiae, 1586. P. 233.

bažnytinių knygų perrašinėtojų neatidumo. Pareigūnai privalėjo pateikti tuos liturginių knygų tekstus, kurie tiksliausiai atspindėjo ankstyvosios krikščionybės mokymą. Naujas – suredaguotas – mišiolos tekstas kartu su popiežiaus Pijaus V bule buvo paskelbtas 1570 m. liepos 29 d.²⁷ Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jis kartu su kitais Tridento susirinkimo nutarimais įsigaliojo nuo 1578 m.²⁸ Dėl šios priežasties galima daryti prielaidą, kad aprašomasis mišiolas, kaip ir kitos liturginės knygos, išspausdintos iki Tridento susirinkimo, bažnyčios praktikai vėliau tapo nebeaktualios. Jos galėjo būti naudojamos vėliausiai iki 1578 m. Taigi lietuviški įrašai (glosos), matyt, turėjo atsirasti tarp 1501 ir 1578 metų.

Šį bei tą galima spręsti ir iš M. K. Chmelenskiego dovanos apibūdinimo antrojo proveniencinio įrašo pradžioje: „Šis senoviškos išvaizdos mišiolas...“ („Hoc Missale antiqui filii...“). Juk apie senovinę knygos išvaizdą galėjo kalbėti tik žmogus, kurio kultūrinis akiratis, pažiūros į knygą gerokai pasikeitė nuo XVI a. pradžios. Tokie poslinkiai knygos istorijoje įvyko XVI a. Iki ketvirtojo – penktojo dešimtmečio Europos knygų leidyba dar rėmėsi tvirtomis inkunabulų tradicijomis. Amžiaus viduryje knygų leidyboje įvyko žymių permainų. Buvo patobulintos spausdinimo staklės (Kristoforas Plantenas, Leonhardas Daneras), sukurti aiškesni ir dailesni šriftai (Frančeskas Raibolinis, Klodas Garamonas, Robertas Granžonas), knygų iliustracijai pradėta plačiai naudoti vario raižinius (Kristoforas Plantenas) ir t. t.²⁹ Dėl šių priežasčių jau šeštajame – septintajame dešimtmetyje Vakarų Europoje buvo išspausdinta knygų, kurių išvaizda nuo XVI a. pradžios spaudinių skyrėsi labiau negu pastarieji nuo XV a. antros pusės leidinių. Visa tai, matyt, leidžia antrąjį proveniencinį įrašą nukelti į XVI a. pabaigą ar net XVII a. Lietuviški įrašai turėjo būti padaryti anksčiau.

Kas mišiole lietuviškus žodžius bei frazes įrašė, tiesioginių duomenų neturime. Greičiausiai tai padarė koks dvasininkas pranciškonas ar su pranciškonais susijęs asmuo, galbūt ir iš Svyrių kunigaikščių giminės. Visos lietuviškos glosos rašytos ne tik vieno asmens, bet greičiausiai ir tuo pačiu laiku. Jas sudaro mišiolos lotyniško teksto atskirų žodžių ar frazių vertimas į lietuvių kalbą. Dažniausiai įrašyta knygos paraštėje ties lotyniško atitikmens eilute. Kartais įrašoma ir toliau nuo lotyniško atitikmens, net spausdinto teksto viršuje arba apačioje. Tuo atveju pasitaiko, kad prieš įrašą ir lotynišką atitikmenį pažymėtas tam tikras ženklelis, paprastai du ne-

²⁷ Encyklopedja Kościelna. Warszawa, 1883. T. 15. S. 244.

²⁸ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1980. T. 6. P. 63; V., 1983. T. 11. P. 395. – Netrukus mišiolos tekstas taisytas dar du kartus. Antroji redakcija buvo įtvirtinta 1604 m. liepos 7 d. popiežiaus Klemenso VIII bule „Cum sanctissimum“, o trečioji – 1634 m. rugsėjo 2 d. Urbono VIII bule „Si quid est“. Plg. Encyklopedja Kościelna. S. 244.

²⁹ Vladimirovas L. Knygos istorija: Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžius. V., 1979. P. 220–236, 282–288.

dideli įstriži brūkšneliai. Iš lotynų kalbos dažniausiai verčiama pažodžiui, bet pasi- taiko ir laisvo minties atpasakojimo lietuviškai. Įrašai daryti juodu rašalu, kuris vie- tomis kiek išblukęs. Kadangi paraštėse maža vietos, tai dažnai ne tik žodžiai, bet ir žodžių dalys perkeliamos į kitą eilutę, nevarojant jokių perkėlimo ženklų.

Čia skelbiamas visų lietuviškų žodžių ir frazių nuorašas. Glosos sunumeruotos iš eilės. Ši numeracija toliau bus vartojama kaip metrika glosas analizuojant. Rašy- ba visur išlaikoma originalo, tik dėl techninių spaustuvės kliūčių raidė *v* su apverso- to stogelio pavidalo diakritiniu ženkliu pakeičiama *ŵ* raide. Kitos rašybos smulk- menos paaiškinamos išnašose. Po glosos pateikiama žodžio ar frazės reikšmė, skliaus- teliuose – glosos lotyniškas atitikmuo (santrumpos iššifruotos) ir nurodomas la- pas, kuriame yra toji glosa (knygoje numeruoti ne puslapiai, bet lapai, numeracija raidėmis, atitinkančiomis romėniškus skaitmenis), raidė *a* žymi pirmąją, raidė *b* – antrąją lapo pusę.

Glosų nuorašas:

1. *ſpiriodomies pries atsakiti* 'spiriodamiesi prieš atsakyti, t. y. disputuodami' (lot. *disputantes*) VII b;
2. *ſkrodīs*³⁰ 'skrodėsi (savo širdyse)' (*dissecabantur [cordibus suis]*) VII b;
3. *krītosi*³¹ 'krimtosi, griežė dantimis' (*stridebant dentibus*) VII b;
4. *svſsvkÿ* 'sušukę' (*exclamantes*) VII b;
5. *nvsiraminimas* 'nusiraminiamas' (*tranquillitas*) XIII b;
6. *ſſelmuo* 'želmuo' (herba) XIII a;
7. *kŵkalej* 'kukaliai' (*zizania*) XIII a;
8. *ŵkiniikop* 'pas ūkininką, šeimininką' (*[Accedentes autem servi] patris familias [dixerunt ei]*) XIII b;
9. *weliwiei* 'vėlyvieji, paskutiniai' (*nouissimi*) XIII b;
10. *kožną dieną*³² 'kiekvieną dieną' (*de die in diem*) XVIII a;
11. *kłavsia mane ape sŵdſf teiſÿbeσ* 'klausia manęs apie teisybės teismus' (rogant me iudicia iusticie) XVIII a;
12. *Hvſſeživis*³³ *niemielaſſis*³⁴ *dingusi* XVIII a;
13. *svrÿſt svſpavſt* 'surišti, suspausti' (*contorquere [quasi circulum caput suum]*) XVIII b;

³⁰ Raidė *i* neaiški, gali būti *e*.

³¹ T. y. *krimtosi* (*t=im*).

³² Nosinis balsis *a* žymimas raide *a* su „skersine šakele“ (kaip ano meto spausdintose knygo- se). Panašiai ir nosinis balsis *e* rašomas *e* su „skersine šakele“ (27, 52 ir 76 glose).

³³ Raidė *H* abejotina, parašyta lyg *te*, raidės *e* žymimas, primena *ij*.

³⁴ Žodžio galo *s* neryški, išblukusi. Visa ši frazė neaiški, priešpriešais yra toks lotyniškas teks- tas: *ecce ad litus et contentiones ieiunatis et percutitis pugno impie* (paskutinysis žodis ranka pa- brauktas).

14. *yždrafskit* 'išdraskyti' (disrumpe) XVIII b;
15. *noprofnai*³⁵ 'veltui, tuščiai' (in vacuum) XIX b;
16. *gjelbejav* 'gelbėjau' (adiuui) XIX b;
17. *pasirodikime*³⁶ 'pasirodykime' (exhibeamus) XIX b;
18. *niefvdereimi* 'nesuderėjime, nesutarime' (in seditionibus) XIX b;
19. *merdedami* 'merdėdami' (morientes) XIX b;
20. *kada buwo dief festus*³⁷ 'kada buvo dies festus (lot.)' (erat dies festus) XXIII a;
21. *Sožiavka*³⁸ 'sodžiauka, kūdra' (piscina) XXIII a;
22. *pražybo* 'pražibo, suspindo' (resplenduit) XXIII a;
23. *tádiel* 'todėl' (porro) XXIX b;
24. *ginklus* 'acc. pl. ginklus' (arma) XXX a;
25. *izbaido* 'išbaido' (dispergit) XXX a;
26. *teviixczef*³⁹ 'tėvykščias, t. y. gimtines' (patridium) XXXIII a;
27. *ifsylsęσ* 'išsiilsęs, pavargęs' (fatigatus) XXXIII a;
28. *nie burfawoia* 'nebursavoja, nedraugauja' (non coutuntur) XXXIII a;
29. *giluf* 'gilus' (altus) XXXIII a;
30. *ko klavfi nvog ios* 'ko jos klausi' (quod queris aut quid loqueris cum ea) XXXIII b;
31. *niegv tafai ė*⁴⁰ *christvfas*⁴¹ 'ar ne tasai yra Kristus?' (nunquid ipse est Christus?) XXXIII b;
32. *baigtvmiav* '(aš) baigčiau' (perficiam) XXXIII b;
33. *fsalif* 'šalis, apylinkes (acc. pl.)' (regiones) XXXIII b;
34. *sergancza*⁴² 'sergas, sergantis' (languens) XXXIX a;
35. *tada precza*⁴³ 'tada...' (tunc [quidem mansit] in eodem loco) XXXIX a;
36. *tai ifskalbeif* 'tai iškalbėjęs' (post hec dicit eis) XXXIX a;
37. *ifsviidvs*⁴⁴ 'išvydusi' ([Maria...] videns) XXXIX b;

³⁵ Greičiausiai vietoj *noprofnai*.

³⁶ Raidės *d* ir *k* gerokai sulietos, bet gana aiškios.

³⁷ Du paskutiniai žodžiai lotyniški, parašyti panaudojant santrumpą: *dief festo* (*o = us*).

³⁸ Įrašyta puslapio apačioje, nors lotyniškas atitikmuo yra puslapio viduryje.

³⁹ Po šiuo žodžiu yra ilgas brūkšnys, o po juo įrašyta *džiedžyūy* (gal *džiedžiui* nuo dial. *džiēdas* < *diēdas* ar *pan.*?).

⁴⁰ T. y. *est* 'yra'.

⁴¹ Vietoj šio žodžio raidžių *christ* yra lotyniška Kristaus vardo santrumpa. Čia pateikiamas iššifruotas žodis.

⁴² Paskutinė raidė neaiški, nes puslapio pakraštyje jai įrašyti trūko vietos, jos apačioje lyg ir yra *f* raidė, taigi gali būti *serganczaf*.

⁴³ Žodis neaiškus. Gal skaitytina *pre cza* 'prie čia', bet tai būtų neaiški frazė, be to, glosose dvibalsis *ie* nežymimas raide *e*.

⁴⁴ Galūnė *-vs* neaiški, gali būti *-es* ar *-is*.

38. *irabžwalgik* 'ir apžvalgyk' (ac vide) XXXIX b;
 39. *arniegaleio* 'ar negalėjo' (non poterat) XXXIX b;
 40. *ijfseio* 'išėjo' (prodiit) XXXIX b;
 41. *neczæstj padareet mañ*⁴⁵ 'nečestj, t. y. negarbę padarėte man' (inhonorastis me) XLI a;
 42. *słvoftjyt* 'šluostyti' (extergere) LVII a;
 43. *varftu versnŭ* 'gen. pl. varstų, varsnų (ilgio matai)' (stadiorum) XCIII a;
 44. *stoioσ* 'stojosi, tapo' (acciderant) XCIII a;
 45. *nimera*⁴⁶
 46. *prabvveleŭ* 'prabuvėliai, ilgai užtrunkantys' (tardi [corde] ad credendum) XCIII b;
 47. *pasilik* 'pasilik' (mane) XCIII b;
 48. *gavdo ir iŝŝbaido* 'gaudo ir išbaido' (rapit ac dispergit) XCVII a;
 49. *sweczivσ* 'svečius (acc. pl.)' (advenas) XCVII b;
 50. *giwenima sawo* 'savo gyvenimą' (conversationem vestram) XCVII b;
 51. *wiirefniã*⁴⁷ 'vyresniam' (praecellenti) XCVII b;
 52. *broliiŝtę* 'brolystę' (fraternitatem) XCVII b;
 53. *lofka* 'loška, malonė' (gratia) XCVII b;
 54. *žwalganczia*⁴⁸ 'žvalgančiam, apžiūrinėjančiam' (consideranti) XCVIII a;
 55. *absiwžalgif*⁴⁹ 'apsižvalgęs' (perspexerit) XCVIII a;
 56. *daŝkanoles*⁵⁰ *walnŭbes* 'tobulos (?) laisvės' (perfecte libertatis) XCVIII b;
 57. *kvrij ė*⁵¹ *paŝavlvij* 'kuri yra pasaulyje' ([ex omni natione] quae sub celo est) CI b;
 58. *alga* 'algoja, šaukia' (vocat) CIII a;
 59. *alkang*⁵² 'alkanus' (ieiunos) CIX b;
 60. *nvog vŭŝfniv figaσ* 'nuo usnių (nurenka) figas' ([numquid colligunt] de spinis vuas) CX a;
 61. *o teip* 'o taip, taigi' (igitur) CX a;
 62. *niewalnŭŝteσ* 'nelaisves (acc. pl.)' (servitutes) CX b;

⁴⁵ Ši frazė pabraukta ilgu brūkšniu ir įrašyta puslapio apačioje, o ne ties atitinkama vieta lotyniškame tekste, prieš kurią padėtas specialus ženklelis.

⁴⁶ Visai neaiškus žodis, gal nelietuviškas.

⁴⁷ T. y. *wiirefniam* (*ã* = *am*).

⁴⁸ Žodžio pabaiga neaiški, nes puslapio pakraštyje pritrūko vietos, po *a* gali būti raidės *m* santrumpa, taigi greičiausiai skaitytina *žwalgancziã*, t. y. *žwalgancziam*.

⁴⁹ T. y. *absiwžalgif* (sukeista vietomis *ž* – *w*).

⁵⁰ Greičiausiai okazionalizmas, pasidarytas iš lenkų *doskonale* 'tobulai, puikiai', *doskonalość* 'tobulybė, puikumasis' ar pan.

⁵¹ T. y. *est* 'yra' (raidė *ė* sulieta, gali būti *æ* ar pan.).

⁵² T. y. *alkanus* (*o* = *us*).

63. *prýfkyrimo* 'priskyrimo, įsūnijimo' (adoptionis filiorum) CX b;
 64. *fwieczijia* 'sviečija, liudija' (testimonium reddit) CX b;
 65. *sūnūf* 'sūnūs' (filii) CX b;
 66. *niezedokite piktv daiktv* 'negeiskite piktų daiktų' ([fratres,] non simus concupiscentes malorum) CX b;
 67. *vzniekv pamindamv* '(juodu) už nieką pamindami, t. y. niekindami' (aspernabantur) CXI a;
 68. *ivmvf rodziv* 'jums rodau' (notum vobis facio) CXI a;
 69. *sakiav bo padariav*⁵³ 'sakiau, nes padariau' (predicavi) CXI b;
 70. *Kaip vaikvi numirivfiviβ...⁵⁴ matynaσ gimvfiam⁵⁵* 'kaip vaikui numirusiū iš motinos gimusiam (?)' (abortiuo) CXII a;
 71. *marivp⁵⁶ galileifkvmp vidvmi rvbæzv defsjmtef miestv* 'prie Galilėjos marių per dešimties miestų ribos vidurį (ad mare galilee inter medios fines decapoleos) CXII a;
 72. *tėwiište algôta* 'tėvystė algota, vadinta' (paternitas ... nominatur) CXIII a;
 73. *maczÿ idāt⁵⁷ dÿtvmite⁵⁸ iay pasistiprintÿe* 'idant duotute galią jai pasistiprinti' (ut det vobis ... virtutem corroborari) CXIII a;
 74. *ingrvntawotÿ⁵⁹* 'įgruntavoti, sutvirtinti (nom. pl. m.)' (fundati) CXIII b;
 75. *ÿfsmanîtie* 'išmanyti, suprasti' (comprehendere) CXIII b;
 76. *galetvmite teipagi žÿnot meilę christvfo⁶⁰ kvrÿ pereit⁶¹ ÿfsmanima⁶²* 'galėtu te taip pat žinoti apie meilę Kristaus, kuri pereina (viršija) išmanymą' (possitis ... scire etiam super eminentem scientie charitatem Christi) CXIII b;
 77. *o anam kvris gali omnia facere⁶³ toli davgiavs nieigi prafsome aba iÿßmanome giminefa wiekv amžviv* 'o anam, kuris gali omnia facere (= viską padaryti lot.) daug daugiau negu prašome arba išmanome (visose) giminėse amžių amžiais' (ei autem

⁵³ Žodžio pabaiga *riau* užbraukta.

⁵⁴ Užbrauktas neįskaitomas žodis.

⁵⁵ Už nurodytą žodį lotyniškame tekste autoriai dėkoja V. Aliuliui.

⁵⁶ Virš *v* raidės yra cirkumflekso pavidalo ženklelis, rodąs santrumpą *vm*, taigi skaitytina *all. pl. marivmp*.

⁵⁷ T. y. *idant* (*ã=an*).

⁵⁸ Diakritikas virš *v* raidės neryškus, primena nuliuką.

⁵⁹ Virš *v* raidės yra cirkumflekso pavidalo ženklelis, taigi skaitytina *ingrvntawotÿ*.

⁶⁰ Kaip ir 41 išnašoje nurodytu atveju, vietoj raidžių *christ* yra lotyniška Kristaus vardo santrumpa (čia pateikiamas jos iššifravimas).

⁶¹ Raidės *p* apatinė dalis perbraukta horizontaliu brūkšneliu, o tai skiemens *per* santrumpa. Čia ji iššifruota. Po santrumpos eina raidės *eit*.

⁶² Frazės apačioje ilgas brūkšnys.

⁶³ Du pastarieji žodžiai lotyniški, įrašyti panaudojant anuomet įprastas santrumpas, kurias čia iššifruotos.

qui potens est omnia facere superabundanter quam petimus aut intelligimus ... in omnes generationes seculi seculorum) CXIII b;

78. *sfniakanciā* 'šnekančią, triukšmaujančią' (tumultuantem) CXX b;

79. *dinrivs*⁶⁴ CXX b;

80. *neapiikantā* 'neapykantą' (abhominacionem) CXXI a;

81. *tebegie* 'tegu bėga' (fugiant) CXXI a;

82. *obuda*⁶⁵ *bet tame czesj* '...bet tuo laiku' (autem ... in illis diebus) CXXI a;

83. *izdægināczia*⁶⁶ 'išdeginanti' ([ignis] conflans) CXXVII b;

84. *svlaiždamaσ* 'suleisdamas'⁶⁷ CXXVII b;

85. *irpertirpiσ*⁶⁸ 'ir pertirpės'⁶⁹ CXXVII b;

86. *ant alkŕniv* 'ant alkūnių' (in vlnas [suas]) CXXVII b;

87. *zmoniv* 'žmonių' (populorum) CXXVII b;

88. *plemef* 'genties' (gentium) CXXVII b;

89. *pvlko* 'pulko, minios' (plebis) CXXVII b;

90. *iononie* 'Jononi, t. y. Jono sūnau' ([simon] bariona) CXXXVII b;

91. *niepærgales* 'nepergalės, nenugalės' (non prenalebunt) CXXXVII b.

Lietuviškiems žodžiams rašyti vartojamos tokios raidės: *a* 'a, ą', *q*, *b*, *c*, *cʒ* 'č' (ir 'c'?), *d*, *dʒ* 'dž' (ir 'dz'?), *e* 'e, è', *æ*, *æ* 'e', *g*, *i* 'i, y, ĩ, j', *j* 'j, i', *j̄* 'y, i', *k*, *l*, *l*, *m*, *n*, *o*, *p*, *r*, *s* 's, š', *σ* 's', *f* 's, š', *fs* 'š, ž', *β* 'š', *t*, *v* 'u, ū, ū, ret. v', *ŕ* (su anksčiau aptartu atvirksčio stogelio diakritiku) 'u, ū, ū', *u* 'u', *w* 'v', *ʒ*, *ʒ* 'ž', *x* 'ks'. Rašyba apskritai primena tą, kuri vartojama seniausiuose lietuviškuose poteriuose: ir vienur, ir kitur yra rašmuo *j̄*, raide *v* žymimas balsis *u* ir dvibalsio *uo* pirmasis dėmuo, panašiai rašoma *d* raidė (primena graikų *ð*) ir kt. Tačiau yra ir skirtumų, pvz., poteriuose nėra anksčiau aptartos diakritinės raidės *ŕ*, žodžio gale pasitaikančios 's' raidės, primenančios graikų *σ* (taip ir pateikiama nuoraše), vietoj poterių dvibalsį *ai* rodančios raidžių samplaikos *aj̄* glosese rašoma *ai*, vietoj poterių *β* 'š, ž' čia yra *fs*, vietoj *th* – *t*. Glosese virš balsį (dvibalsį) žyminčių raidžių pasitaiko diakritikas, kuriuo gali būti nurodyta kirčio vieta, pvz., inf. *j̄fsmanītie* 75 'išmanýti', loc. sg. (ryt.) *niefvdereĩmi* 18 'nesuderėjime, nesutarime', *tėwiište* 72 'tėvystė' (plg. Daukšos kirčiavimą *tėvainumas*, *tėvykštaitis*, nom. pl. *tėvai* ir kt.), *algôta* 72 'algóta, vadinta' (nom. sg. f.). Kirtį gali rodyti ir kiti diakritikai, plg. rašymą *tádiel* 23 'todėl' (kirčiavo *tōdēl*?),

⁶⁴ Žodis neaiškus, jo pradžia gerokai išblukusi, čia parašyta spėjamai, lotyniško atitikmens nerasta.

⁶⁵ Žodis įrašytas neaiškiai, ypač abejotinos raidės *u* ir *a*, lotyniško atitikmens nustatyti nepavyko.

⁶⁶ T. y. *izdæginanczia* (*ã* = *an*).

⁶⁷ Lotyniško atitikmens tekste nepastebėta.

⁶⁸ T. y. *ir pertirpiσ*. Skiemuo *per* įrašytas panaudojant 61 išnašoje nurodytą santrumpą, kuri čia pateikiama iššifruota.

⁶⁹ Lotyniškas atitikmuo nenustatytas.

instr. sg. m. *numirivsi* 70 'numirusiu' (= *numirusiū*, plg. Daukšos gen. pl. *numirusiū* 'numirusių'), nom. sg. m. *ifskalbeif* 36 'iškalbėjęs'. Kirčio tekste žymėjimas LDK, priešingai negu Prūsijoje, turėjo senas tradicijas (1589 m. hegzametas, 1595 m. Daukšos katekizmas, 1599 m. postilė, anoniminis 1605 m. katekizmas).

Lyginant su seniausiais lietuvių poteriais, glosese vartojama daugiau lotyniško tipo santrumpų, pvz., rašoma *idāt* 73 'idant', dat. sg. m. *wiirefniā* 51 'vyresniam, 3. praet. *krītosi* 3 'krintosi', acc. pl. *alkang* 59 'alkanus' ir kt.

Pažymėtina tendencija glosese ilguosius balsius rašyti dvigubinant raides: 2. pl. praet. *padareet* 41 'padarėte', *tēwiiste* 72 'tėvystė', acc. pl. *teviixczef* 26 'tėvykščias, t. y. gimtines', *ifswiidvs* 37 'išvydusi', dat. sg. *wiirefniā* 51 'vyresniam', acc. sg. *broliište* 52 'brolystę', *neapiikantą* 80 'neapykantą', all. sg. *vkiniikop* 8 (nom. sg. *ūkinykas* 'ūkininkas'). Kartais vietoj *ii* būna *ÿ*, pvz., gen. sg. *teifÿber* 11 'teisybės', *walnÿbes* 56 'valnybės, laisvės', *prÿfkyrimo* 63 'priskyrimo', acc. pl. *niewalnÿsteo* 62 'nelaisves', inf. *slvoftÿt* 42 'šluostyti'. Dar plg. rašymą acc. sg. *neczæsty* 41 'nečestį, negarbę', *maczÿ* 'macį, galią'. Raidžių dvigubinimas ilgiesiems balsiams žymėti lietuvių senuosiuose raštuose pasitaiko labai retai. Tačiau šis reiškinys būdingas J. Jaknavičiaus evangelijų 1647 m. leidimo pabaigos, t. y. 7 paskutiniųjų evangelijų tekstui (pvz., *iira* 210₁₂, *iir* 207₁₂, 209_{4,6,18,19,27} 'yra', inf. *buut* 202₄, 203₉ 'būti', gen. pl. *liguu* 206₂₇ 'ligū') ir prie Belarmino katekizmo (1677 m.) pridėtoms giesmėms (pvz., *weêlus* 46₂₇ 'vėlus', *Neêr* 48₅ 'nėra', 3. praet. *Eême* 41₁₁, 47₁ 'ėmė', 3. praes. *iir* 36₂₄, 41₁₁, 50₁₅ 'yra', nom. pl. *iuûs* 37₅, 41₂₀ 'jūs', gen. pl. *iuufu* 48₁₈ 'jūsų', gen. pl. *iuû* 39₁₅, 41₉ 'jų', *tûu* 42₄ 'tų', *kapuû* 58₁ 'kapų', *wifuû merguû* 44₃₀ 'visų mergų', acc. sg. f. *iuû* 44₁ 'ją', 3. praet. refl. *stoiðos* 45₇ 'stojosi, t. y. tapo'). Kadangi abu nurodyti tekstai, esantys Jaknavičiaus evangelijų rinkinyje ir Belarmino katekizme, turi nemaža ne tik rašybos, bet ir kalbos bendrybių, tai spėjama, jog jie gali būti parašyti to paties asmens. Tas asmuo greičiausiai bus dar prisidėjęs ir prie K. Sirvydo „Punktų sakymų“ II dalies paruošimo spaudai, nes šioje dalyje sporadiškai pasitaiko šiam asmeniui būdingų kalbos ypatybių⁷⁰. Randame čia ir to asmens prikaišiotų dvigubų raidžių ilgiesiems balsiams žymėti (Sirvydo rašybai tai nebūdinga), pvz., *iir* 170₉, 182₂₈, 189₉ 'yra', *tiiko* 142₁₄ 'tyko, inf. *tÿkoti*', inf. *gundiit* 11₂₆ 'gundyti', nom. pl. *Akiis* 199₂₅ 'akys', *iuus* 60₂₂, 86₃₀ 'jūs', gen. pl. *muuβiu* 219₁₈₋₁₉ 'mūšių, t. y. sumuštų vietų, žaizdų', *tuulu* 6₁₆ 'tūlų, nom. sg. *tūlas*', nom. pl. *Karahuus* 'karaliai, sen. *karāliūs*', gen. pl. *iuu* 75_{8,9} 'jų', *tuu* 184₂₈ 'tų', *giarruu darbuu* 175₁₃ 'gerų darbų', acc. sg. *Kuu* 80₁₀ 'ką'. Kaip vėliau bus nurodyta, tarp glosų ir šio asmens tekstų kalbos esama nemaža panašumo.

⁷⁰ Zinkevičius Z. Dėl K. Sirvydo „Punktų sakymų“ genezės ir kalbos // Baltistica. T. VII(2). P. 153–167.

Glosų kalba apskritai būdinga rytinei Lietuvai. Nosiniai balsiai *a, ę* išvirtę *u, i* ir, matyt, denazalizuoti, žymimi raidėmis *v, i* (*ÿ, ĩ*): *v3niekv* 67 'už nieką', *pertirpio* 85 'pertirpęs', *absizwalgifs* 55 'apsižvalgęs', *svfsvkj* 4 'sušukę', *ifskalbeif* 36 'iškalbėjęs'. Tačiau taip daroma nenuosekliai, yra ir pavyzdžių su sveikais *a, ę*: acc. sg. *kozna diena* 10 'kiekvieną dieną', *giwenima* 50 'gyvenimą' (*a* vietoj *a*), *yfsmanima* 76 'išmanymą', *neapiikanta* 80 'neapykantą', *sfniakancia* 78 'šnekančią', *broliiste* 52 'brolystę', *meile* 76 'meilę', *ifsyłfses* 27 'išsiilsęs, pavargęs'. Dar plg. neaiškiai užrašytą nom. sg. m. formą *sergancza(f)* 34 'sergantis'. Pralietuvių *-ą reprezentuoja -a: adv. *kada* 20, *tada* 35 (su -u nėra pavyzdžių), tačiau vietoj *-ę yra ne tik -e, bet ir -i (rašoma -i, -ÿ): loc. sg. *niefvdereimi* 18 'nesuderėjime, nesutarime', *tame czesy* 82 'tame laike, t. y. tuo laiku'. Visa tai rodo, kad glosas įrašęs asmuo turėjo būti apsipratęs su abejopa tartimi: rytų Lietuvos *a, ę* > *u, i* (denazalizuotais) resp. -u, -i galūnėse iš *-ą, *-ę ir vidurio Lietuvos sveikais *a, ę* resp. -a, -e.

Tautosilabiniai *an* tipo junginiai glosose išlaikyti sveiki, neverčiami *un* tipo atitikmenimis: *ant* 86, *idāt* (t. y. *idant*) 73 'idant', nom. sg. f. *izdægināczia* (t. y. *izdæginanczia*) 83 'išdeginanti', acc. sg. *neapiikanta* 80 'neapykantą', *sfniakancia* 78 'šnekančią', nom. sg. m. *sergancza(f)* 34 'sergantis', dat. sg. m. *zwałganczia(m)* 54 'žvalgančiam' (pateikti visi pavyzdžiai). Tai orientuoja į rytų Lietuvos pietinę dalį, dabartinį pietų aukštaičių tarmės plotą (kur *a, ę* siaurinami, bet *an* tipo junginiai išlaikomi sveiki) arba kur nors netoli *an* || *un* ribos.

Priebalsį *l* prieš *e* tipo vokalizmą glosų įrašytojas turėjo kietinti, plg. rašymą *arniegaleio* 39 'ar negalėjo', acc. sg. *meile* 76 'meilę', nom. sg. m. *svłaizdamaσ* 84 'suleisdamas'. Tai rytų Lietuvos tarmių ypatybė. Tačiau raidė *l* rašoma nenuosekliai, plg. 2. pl. cond. *galetvmite* 76 'galėtute' (= *galëtumite*), 3. fut. *niepærgales* 91 'nepergalės, nenugalės'.

Priebalsiai *t, d* prieš *i* tipo vokalizmą išlaikyti sveiki, pvz., nom. sg. m. *pertirpio* 85 'pertirpęs', pl. *ingrv(n)tawoty* 74 'igruntavoti, sutvirtinti', gen. sg. *matynaσ* 70 'motinos', acc. sg. *neczæsty* 41 'nečestį, negarbę', inf. *atsakiti* 1 'atsakyti', *yfsmanitie* 75 'išmanyti', *pasistiprintye* 73 'pasistiprinti', *yždrafskit* 14 'išdraskyti', *slvoftyt* 42 'šluostyti', *svryft svfpavft* 13 'surišti suspausti', *zynot* 76 'žinoti', nom. sg. f. *dingusi* 12, 2. pl. imper. *pasirodikime* 17 'pasirodykime'. Bet tai dar nerodo, kad įrašytojas buvo kilęs iš to ploto, kur *t, d* prieš *i* išlaikomi sveiki. Juk ir spausdintose knygose, parašytose rytiniu raštu kalbos variantu iš dzūkuojančių ploto kilusių autorių (pvz., J. Jaknavičius), priebalsiai *t, d* visais atvejais buvo išlaikomi sveiki, dzūkavimo pavyzdžių pasitaiko tik sporadiškai ir labai nedaug. Matyt, sveikų *t, d* išlaikymas prieš *i* tipo vokalizmą atitiko ano meto Vilniaus miesto lietuvių kalbos normą, kurios raštuose buvo gana griežtai laikomasi.

Sunkiau spręsti apie afrikatas *č, dž* glosų autoriaus kalboje. Rašymas acc. pl. *sweczivo* 49 'svečius', *teviixczef* 26 'tėvykščias, t. y. gimtines', dat. sg. m. *zwałgan-*

czia(m) 54 'žvalgančiam', nom. sg. f. *izdægina(n)czia* 83 'išdeginanti', l. sg. praes. *rodživ* 68 'rodau' (= *rodžiu*) verčia suponuoti buvus sveiką afrikatą *č*. Dar plg. svetimžodžius loc. sg. *czesj* 82 'laike' (dial. *česi*, t. y. *čese*), acc. sg. *maczy* 73 'galią' (*mači*, nom. sg. *mačis*), 3. praes. *fwieczjia* 64 'sviečyja, liudija'. Tačiau vieną kartą vietoj *cz* parašyta *c*: acc. sg. f. *ffniakancią* 78 'šnekančią'. Tai gali atspindėti įrašytojo gimtąją tartį. Jo kalboje galėjo svyruoti *č* || *c* tarimas, o tai laikytina būdinga ano meto Vilniaus miesto gyventojų tarties ypatybe, nes miestas buvo *č* || *c* plote, bet jame turėjo gyventi nemaža kitatarmių atsikėlėlių. Galbūt dėl to ir K. Sirvydas afrikatų *č* || *c* griežčiau neskyrė, vietoj anuomet įprastos raidžių samplaikos *cz* afrikatai *č* rašyti dažniausiai vartojo *c* (*c'*), nors pats buvo kilęs iš visai nedzūkuojančių ploto. Seniausių poterių tekste, atvirkišciai, dzūkiška afrikata *c* žymima *cz* raidėmis, plg. ten rašymą acc. sg. *trjaczv* 17 'trečią' ir l. sg. praes. *czjčkjv* 20 'tikiu' (dz. *trēcū*, *cikiū*), o tai irgi rodo tendenciją neskirti *cz* (*č*) nuo *c*.

Dar sunkiau aptarti *dž* || *dz*, nes glosese tėra vienintelis neaiškus pavyzdys *dziedzjūy* (įrašytas po acc. pl. *teviixczef* 26 'tėvykščias, gimtines'), galbūt suprastintas kaip dat. sg. forma *dziedziumi*, nom. sg. *dziedis, t. y. *diēdis* 'diedas' (?).

Balsis *o* glosese dažniausiai rašomas raide *o*, pvz., gen. sg. *ko* 30, *ioσ* 30 'jos', acc. sg. *broliifte* 52 'brolystę', 3. praet. *stoioσ* 44 'stojosi, tapo', *buwo* 20 'buvo', gen. sg. *sawo* 50 'savo', *pvlko* 89 'pulko'. Tačiau pasitaiko ir parašymų su *a* vietoj *o*: gen. sg. *matjnas* 70 'motinos', 3. praet. *alga* 58 'algoja, šaukia', *tádiel* 23 'todėl', gal ir *teipagi* 76 'taipogi, taip pat'. Tai irgi atitiko padėti ano meto rytų Lietuvos tarmėse. Nors rytiniu raštų kalbos variantu parašytoms knygoms *o* yra būdingas balsis (greičiausiai tarė *ɔ*), tačiau pasitaiko ir parašymų su *a*, atspindinčių autorių gimtąją šnektą. Juk ir dabar šiaurės rytų dalyje tebetariama *a* arba *ǎ* 'o', anksčiau tokia tartis galėjo būti būdinga ir bent daliai pietinių šnektų.

Dvibalsis *uo* glosese aiškiai skiriamas nuo balsio *o*, su pastaruoju nesuplakamas, žymimas *vo* raidėmis, pvz., inf. *slvoftjyt* 42 'šluostyti', *fselmvo* 6 'želmuo', *nvog* 30, 60 'nuo' (= *nuog*). Dar plg. 2. pl. cond. *dvtvmite* 'duotute' – suprastina kaip *duotumite*, nes ant *v* raidės diakritikas neryškus, primena nuliuką, taigi gali būti parašyta *dūtumite*.

Dvibalsis *ie* taip pat skiriamas nuo balsio *é*, pvz., rašoma *pries* 1 'prieš', a. sg. *dieną* 10, g. pl. *mieftv* 71 'miestų', inf. *jfsmanítie* 75 'išmanyti' (= *išmanýtię*), *pasistiprintjė* 73 'pasistiprinti', bet *tėwiište* 72 'tėvystė', loc. pl. *giminefa* 77 'giminėse', 2. pl. cond. *galetvmite* 76 'galėtute', 2. pl. praet. *padareet* 41 'padarėte'. Vieną kartą parašyta *tádiel* 23 'todėl', bet čia dviraidžiu *ie* pažymėtas ne dvibalsis *ie*, čia *i* raidė žymi prieš einančio priebalsio minkštumą, plg. analogišką *i* rašymą prieš *e* žodžiuose *niegv* 31 'negu, t. y. ar ne', loc. sg. *niefvdereimi* 18 'nesuderėjime, nesutarime', 3. praet. *niegaleio* 39 'negalėjo', l. sg. *gjelbejav* 16 'gelbėjau'. Šiaip jau balsis *e* žymimas raidėmis *e*, *æ*, *æ*, *ia*: *fselmvo* 6 'želmuo', *bet* 82, loc. sg. *tame* 82, acc. sg. *neczæs-*

tj 41 'nečestj, t. y. negarbę', *izdægina(n)czia* 83 'išdeginanti', acc. sg. f. *šfniakancia* 78 'šnekančią' ir kt. Visa tai atitinka rytų Lietuvos tarties normas.

Į rytų Lietuvą orientuoja ir kitos glosų kalbinės ypatybės, bent nėra tokių, kurios tai orientacijai prieštarautų. Imkime l. sg. praes. formą *rodživ* 68, t. y. *ródžiu* 'rodau'. Ji reprezentuoja esamojo laiko *dā*-kamienių formų virtimą *iō*-kamienėmis, kuris buvo labai paplitęs rytinio raštų kalbos varianto tekstuose (1605 m. katekizmas, K. Sirvydo raštai, J. Jaknavičiaus evangelijos, Belarmino katekizmas ir kt.), nors pasitaiko ir kai kurių iš vidurio Lietuvos kilusių autorių darbuose (pvz., M. Daukšos, M. Petkevičiaus). Tas pat pasakytina dėl tariamosios nuosakos 2. pl. formų su *-tūmite* (*galetvmite* 76, *dūvtvmite* 73), prielinksnio *ape* 11 'apie' (greičiausiai tarė *apè*) ir žodelio *teip* 61 'taip', būdingų rytų Lietuvai, nors pasitaikančių ir kitur.

Šalia infinityvų su *-ti* glosese užfiksuoti ir 2 pavyzdžiai su *-tie*: *yšsmanítie* 75 'išmanyti', *pasistiprintýe* 73 'pasistiprinti'. Rytinio raštų kalbos varianto autorių tekstuose tokie infinityvai reti. Jie irgi vartojami Jaknavičiaus evangelijų 1647 m. leidimo pabaigoje (paskutinių 7 evangelijų tekste, pvz., *futiktie* 202₂₆ 'sutikti', *rupinties* 205₁₇ 'rūpintis') ir Belarmino katekizme įdėtose giesmėse (pvz., *perškroste* 49₄ 'perskrosti', *parwertie* 50₅ 'perverti'), sporadiškai pasitaiko K. Sirvydo „Punktų sakymų“ II dalyje (*pasipustie* 184₁₇ 'pasipūsti', *fergieties ir biioties* 46₁₁ 'sergėtis ir bijotis', *metities* 71₁₅ 'mėtytis' ...). Taigi juos gyvai vartojo minėtas nežinomas autorius, kurio kalbinės ypatybės veda į Vilniaus kraštą, pietinę bei vakarinę jo dalį. Galbūt kažkur iš čia turėjo būti kilęs ir glosų įrašytojas.

Pažymėtina, kad Belarmino katekizmo giesmėse yra unikali mūsų senuosiuose raštuose tariamosios nuosakos l. sg. forma su *-tūmiau* (*galetumiau* 45₁ 'galėčiau', *atmintumiau* 45₄ 'atminčiau'), užfiksuota ir glosese: *baigtvmiav* 32 'baigčiau'. Analogišką formą su *-b-*, t. y. *-tūmbiau*, vartojo nežinomas 1605 m. katekizmo vertėjas (*ne nufidetumbiau* 56₁₂ 'nenušidėčiau'), kilęs irgi iš Vilniaus krašto, tik iš šiaurinės dalies, kažkur netoli nuo miesto⁷¹. Kiti XVI–XVII a. autoriai – tiek LDK, tiek Prūsijoje – tokių formų visai nevartoja, jei neskaitysime vienintelio pavyzdžio Mažvydo 1570 m. giesmyno tokioje giesmėje (*iffakitumbiau* Mž. 521₁₇ 'išsakyčiau'), kuri gali būti gauta iš rytų lietuvių⁷². Iš vėlesnės lietuvių raštijos (XVIII–XX a.) formos su *-tum(b)iau*⁷³ aptiktos tik J. Palionio aprašytame XVIII a. rankraštyje „Contiones Litvanicae“, kurio autorius, manoma, buvęs pietryčių aukštaitis vilniškis⁷⁴. Šie faktai sustiprina prielaidą, kad glosų įrašytojas kildintinas iš ploto į pie-

⁷¹ Zinkevičius Z. Apie 1605 m. katekizmo tarmę // Baltistica. T. IV(1). P. 109–116.

⁷² Zinkevičius Z. M. Mažvydo raštų kalba // Baltistica. T. XV(1). P. 17.

⁷³ Skirtumas tarp *-tūmbiau* ir *-tūmiau* gali turėti ne tiek chronologinį, kiek arealinį pobūdį. Vilniaus krašto pietinėje dalyje *-b-* išnyko anksčiau negu šiaurinėje, kur jo relikto išliko net iki mūsų dienų (Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966. P. 365–366, § 670).

⁷⁴ Palionis J. Dėl „Contiones Litvanicae“ kalbos // Kalbotyra. T. XXIII(1). P. 35–47.

tus (pietvakarius?) nuo Vilniaus. Tokią lokalizaciją galėtų paremti ir veikiamųjų dalyvių prezento nominatyvai *serganczq(f)* 34, t. y. *sergančias* 'sergas, sergantis' (jei gerai perskaityta), fem. *izdægina(n)czia* 83, t. y. *išdeginančia* 'išdeginanti', užfiksuoti Vilniaus krašto pietinės dalies šnektose, plg. Kaniavos apylinkių (Varėnos raj.) *sùkančias* 'sukantis', f. *sùkančia* 'sukanti'⁷⁵. Šiaip ar taip, įrašytojas turėjo būti rytų lietuvis, ilgai gyvenęs Vilniuje.

Įdomi glosų voc. sg. forma *iononie* 90, t. y. *Jonóne* (jeigu raide *i* pažymėtas priebalsio *n* minkštumas) ar *Jonónie* (jeigu *ie* žymi dvibalsį *ie*), nom. sg. *Jonónis* ar *Jononis* 'Jono sūnus'. Tėvavardžiai su priesaga *-onis* iš seno buvo būdingi rytinei Lietuvos daliai, vakarų Lietuvoje tam reikalui vartota priesaga *-aitis*.

Kitos įdomesnės glosų morfologinės formos, anuomet būdingos bemaž visoms tarmėms: nom.-acc. du. m. *pamindamv* 67 '(juodu) pamindami' (*pamindamu*), gen. sg. *defsijmtef* 71 'dešimties' (*dešimtės*), dat. pl. m. *ivmvf* 68 'jums' (*jūmus*), loc. pl. *giminefa* 77 'giminėse' (*giminėsa*), all. sg. *ŕkiniikop* 8 'pas ūkininką, ūkininkop' (*ūkinykop*), pl. *mariv(m)p galileiskvmp* 71 'prie Galilėjos marių' (*mariump galileiskump*), 3. praes. *e(st)* 31, 57 'yra', *p(er)eit* 76 'pereina, viršija', adv. *davgiavs* 77 'daugia' (*daugiaūs*), *nieigi* 77 'nei, negu', *aba* 77 'arba'. Atskirai minėtina „įvardžiuotinė“ daiktavardžio *amžius* forma, pavartota pasakyme *wiekv amžviv* 77, kurią greičiausiai reikia skaityti kaip *viekv amžiuju* 'amžių amžiais'.

Įdomesni žodžiai: *želmuo* (rašoma *fselmvo* 6), *tėvykščia* 'gimtinė' (acc. pl. *teviixczef* 26), *versna* ar *varsna* 'toks ilgio matas' (gen. pl. *versnŕ* 43), *algóti* 'vadinti' (nom. sg. f. partic. praes. act. *algóta* 72 'vadinta'). Visi jie būdingi ir rytų Lietuvai (Vilniaus kraštui). Įrašytojas turėjo būti gerokai paveiktas lenkiškos bei apskritai slaviškos kultūros, nes vartoja daug šių kalbų skolinių: *čėsas* 'laikas' (loc. sg. *czesj* 82 'laike', iš s. br. *часъ*), *(ne)čestis* '(ne)garbė' (acc. sg. *neczæsty* 41 'nugarbė', iš *честь*), *diedis* resp. *diedas* (?) 'senelis, senis' (dat. sg. *džiedžjüü*, iš *дрѣдъ*), *galileiskas* 'galilėjiškas, iš Galilėjos' (all. pl. *galileiskvmp* 71, iš lenk. *galilejski*), *(i)gruntavoti* '(i)tvirtinti, (su)tvirtinti' (*ingrv(n)tawoty*, iš lenk. *gruntować*), *kožnas* 'kiekvienas' (acc. sg. *kožnq* 10, iš *каженъ, кажды*), *loska* 'malonė' (*lofka*, iš lenk. *laska*), *mačis* ar *macis* 'galia' (acc. sg. *maczy* 'galią', iš *моць* ar lenk. *moć*), *plemė* 'gentis' (gen. sg. *plemef* 88 'genties', iš *племя*), *pulkas* 'minia' (gen. sg. *pvlko* 'pulko, minios', iš s. rus. *пѣлкѣ* < germ. *fulkaz), *rubežius* 'riba, siena' (gen. pl. *rvbæzv* 71 'rubežių, ribų', iš *рубѣжѣ*), *sožiauka* 'kūdra' (*Sožjavka* 21, iš *сажевка*), *valnybė*, *(ne)valnystė* '(ne)laisvė' (gen. sg. *walnŕbes* 56 'laisvės', acc. pl. *niewalnŕsteo* 62 'nelaisvės', *волны* ar lenk. *wolny*), *varstas* 'toks ilgio matas' (gen. pl. *varstu* 43, iš lenk. *warsta*), *viekas* 'amžius' (gen. pl. *wiekv* 77 'amžių', iš *вѣкѣ* ar lenk. *wiek*), veiksmazodžiai *(ne)bursavoti* '(ne)draugauti, (ne)bendrauti' (3. pra-

⁷⁵ Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. P. 377–378 (§ 691).

es. *nie burfawoia* 28, iš lenk. *bursowac*), (*ne*)*žėdoti* '(ne)geisti' (2. pl. imper. *niezėdokite* 66 'negeiskite', iš *жадать*), nekaitomi žodžiai adv. *nop(r)osnai* 'veltui' (*nop[r]ofnai* 15, lietuvių pasidaryta iš skolinto būdvardžio *noprosnas* < *напрасень, напрасны*), conj. *bo* 'nes' (*bo* 69, iš *бо* ar lenk. *bo*). Iš lenkų *doskonale* 'tobulai, puikiai', *doskonalość* 'tobulybė, puikumasis' ar pan. jis pasidarė ne visai aiškų žodį (gen. sg. f.?) *dasfkanoles* 56 'tobulos?' Asmenvardį *Kristus* „lenkišku būdu“ linksnioja *Christusas* (*christvfas* 31), gen. sg. *Christuso* 'Kristaus' (*christvfo* 76).

Iš visų aptartų duomenų dar neįmanoma atsakyti į klausimą, kas glosas įrašė. Galima padaryti tik kai kurias preliminarines išvadas. Bemaž tikra, kad tai buvo katalikų dvasininkas pranciškonas ar su Vilniaus pranciškonais susijęs asmuo. Galėjo būti kilęs ir iš Svyrių kunigaikščių giminės. Kalbos ypatybės labiausiai orientuoja į pietinę Vilniaus krašto dalį. Dėl chronologijos nesutapimo (glosos greičiausiai įrašytos 1501 – 1578 m.) sunku jį tapatinti su nežinomuoju K. Sirvydo „Punktų sakymų“ II dalies (išspausdintos 1644 m.) redaktoriumi, kuris greičiausiai vertė minėtas J. Jaknavičiaus 1647 m. rinkinio evangelijas, davė giesmių Belarmino katekizmo (1677 m.) leidiniui, nors visų šių tekstų rašybos ir kalbos ypatybių analizė leistų tokią išvadą daryti.

Kas bebūtų tasai įrašytojas, mums svarbu tai, kad glosos ir seniausi lietuviški poteriai rodo, jog prieš atsikeliant jėzuitams (1569 m.), Vilniaus pranciškonai jau turėjo tam tikrą lietuviškai rašytų tradiciją. Greičiausiai būtent čia ir reikėtų ieškoti lietuvių raštijos (rankraštinės) ryškesnių užuomazgų. Taigi Vilniaus lietuviškos raštijos pradžia reikėtų sieti ne su kontrreformacine jėzuitų veikla, kaip paprastai manoma, bet nukelti į kiek ankstesnius laikus. Ištakos, matyt, glūdi pranciškonų vienuolyuose.

Smulkių lietuviškų rankraštinių tekstelių, panašių į aptartas glosas, senovinėse lotyniškose knygosose turėtų būti išlikusių ir daugiau. Juk niekas jų specialiai neieškojo. Tiek seniausi poteriai, tiek čia aptartos glosos buvo rastos atsitiktinai. Sistemingos paieškos gali būti labai perspektyvios.